

De verknipte rode draad

Bedenkingen rond autobiografieën van waanzin

Wouter Kusters

Waanzin verwijst naar een gebeurtenis of periode in het leven die als een breuk wordt ervaren in de continuïteit van dat leven én als breuk in de continuïteit van het verhaal over dat leven. Het kenmerkende van autobiografisch schrijven is dat er juist een rode draad door het eigen leven wordt geweven. Is 'autobiografisch schrijven over waanzin' dan wel mogelijk? Een onderzoek.

Iedere geschiedschrijving, iedere biografie kent problemen. Hun onderzoeksobjecten zijn per definitie verdwenen in de muil van de tijd en de historicus en biograaf moeten zich behelpen met overgebleven 'ruwe data'. En deze spreken niet vanzelf, historici en biografen moeten de 'stomme data' aan de praat zien te krijgen. Naakte feiten moeten worden aangekleed en geschikt in een duidelijk en helder verhaal, dat aansluit, begrijpelijk én interessant is voor de eigentijdse lezer. Persoonlijke geschiedenissen en autobiografieën kennen soortgelijke problemen. Ook de chroniqueur van het eigen leven is afhankelijk van overgebleven 'data'. Ogenscheinlijk voordeel is dat de autobiograaf beschikt over omvangrijke en relevante getuigenverklaringen.¹ Immers, hij is toch beheerder van zijn eigen geheugen en de beste getuige van zijn eigen leven?

Maar de autobiograaf heeft het niet altijd even makkelijk. Ook bij hem spreken de data niet vanzelf. In het geheugen moet gezocht worden, keuzes gemaakt, accenten gelegd. De auteur van een autobiografie heeft altijd een beweegreden, een aanleiding of idee vanwaaruit hij gaat schrijven. Hij betreedt zijn geheugen met een bepaalde zoekopdracht die zijn speurtocht en bewerking van data stuurt. Met het autobiografisch schrijven wordt een rode draad door het eigen leven geweven, maar het blijft onzeker of die rode draad er in het verleden ook al was, of dat deze slechts uit de pen van de autobiograaf voortvloeit. Ik zal dergelijke problemen van het autobiografisch schrijven hieronder belichten aan de hand van het thema van de waanzin. Waanzin verwijst naar een gebeurtenis of periode in het leven die als een breuk wordt ervaren in de continuïteit van dat leven én

als breuk in de continuïteit van het verhaal over dat leven. Het concept en de ervaring van waanzin zijn daarom alleen al te weerbarstig om zich eenvoudig te laten opnemen in een eenduidig consistent discours. Wel beschikken we over vele archieven – én geheugens – vol ruwe data, observaties en rapportages. Er staan ook vele kaders ter beschikking, veel *folk psychology*, deskundige theorieën en narratieve tradities om waanzin in een groter rationeel bouwwerk te plaatsen. Desalniettemin blijft het moeilijk om de juiste rode draad te spinnen die precies vertelt ‘wat er gebeurde’ – omdat nou juist de rode draad ‘in de war’ kwam. Een onderzoek naar ‘autobiografisch schrijven over waanzin’ gaat dan ook niet enkel over waanzin, maar ook over mogelijkheden en onmogelijkheden bij het (autobiografisch) schrijven.

Wat waanzin precies is, kan weliswaar niet vooraf gezegd worden, maar om toch enige richting en houvast te geven in dit artikel, kan voor de term waanzin de medische term ‘psychose’ worden gedacht. Daarnaast kunnen we denken aan termen als ‘spirituele/ existentiële crisis’, ‘zenuwinzinking’, ‘gekke tijd’, ‘verwardheid’, et cetera.

Ik bespreek drie soorten autobiografieën. Het eerste soort zijn de egodocumenten en herstelverhalen rondom psychiatrische stoornissen, waarin de autobiograaf en zijn waanzin tegenover elkaar staan en elkaar uitsluiten. Als alwetend verteller overziet de autobiograaf hier de waanzin en kent haar een duidelijke welomschreven plaats toe. Daarna bespreek ik autobiografieën waarbij de scheiding tussen waanzinnige ervaring en verhalende reflectie minder rigoureuus is. In deze tweede soort probeert de autobiograaf vanuit de waanzin zelf de

Jannemiek Tukker, *Tardieve dyskinesie*, 2008.

In waanzin getekend handwerk.

waanzin én zichzelf te verhelleren en te verwoorden. Tot slot bespreek ik de versmelting van autobiografisch schrijven en waanzin; de gevallen wanneer het schrijven zelf een vorm van waanzin is geworden.

De onontkoombare ziekte

Hoe worden begrippen als waanzin en psychose doorgaans gebruikt in autobiografieën? Het zijn termen die niet voor zich spreken, en die pas thematisch kunnen worden in een autobiografie wanneer ze al enige begripsconstantie en tekst-organiserend vermogen hebben. Nu, dat hebben ze ook wel, voornamelijk dankzij een sterke psychiatrische traditie met een stevige maatschappelijke positie. De psychiatrie heeft groot aanzien vanwege haar vermeende deskundigheid en wetenschappelijkheid en heeft de laatste decennia steeds meer invloed gekregen op het spreken en denken over alledaagse en onalledaagse levenservaringen.

Het psychiatrisch discours is ingebed in een wijdivertakt netwerk van praktijken: er zijn speciale plaatsen – psychiatrische instellingen, spreekkamers – waar mensen heen geleid worden wanneer ze ‘psychotisch’ zijn. Ook vindt er veel onderzoek plaats naar oorzaken en behandelingsmethodes voor psychoses. Buiten de psychiatrie *sec* heeft het psychiatrisch discours een enorme invloed: op scholen, in de algemene psychische en somatische hulpverlening, in de media, en daardoor ook in de opbouw van identiteiten en zelfbeelden van moderne mensen.

Het leeuwendeel van de hedendaagse autobiografen die vertellen over hoe het was om psychotisch of waanzinnig te zijn geweest, is dan ook op enigerlei wijze al in aanraking geweest met ‘de psychiatrie’, doordat ze opgenomen zijn geweest in een psychiatrische inrichting, of anders wel indirect doordat ze zich de psychiatrische terminologie en de bijpassende manieren van denken over levenservaringen hebben eigen gemaakt.

De laatste decennia heeft de psychiatrie zich vooral geprofileerd als een biomedische discipline, en de manier van zelfpresentatie van psychiatrisch patiënten is sterk biomedisch gekleurd. In hedendaagse waanzinnige autobiografieën worden, net als in het psychiatrisch discours zelf, waanzin en psychose veelal als ziekte beschreven. Het zou om iets gaan dat van buiten de persoon zelf komt, je geleidelijk besluipt, je overrompelt, je overmeestert en je dan maakt tot patiënt van een ziekte. De aanname in dergelijke verhalen is dat het zelf (*autos*) van de auteur en van de autobiografie onderscheiden kan worden van datgene wat dat zelf aantast, namelijk de ziekte van de waanzin.

Deze aanname bepaalt veelal de narratieve structuur, de thema’s, de spanningsboog, de relevante personages, de ontwikkelingen en het kader van het plot. Gebruikelijke opzet is dat men begint met een beschrijving van de eerste signalen of symptomen van de ziekte. In eerste instantie onderkent men deze nog niet als ziekte – dat heet de ontkenningfase – tot men er niet langer omheen kan en de ziekte accepteert. Dan volgen de behandelingen van de ziekte, het contact met verschillende experts, zoals de psychiater en andere hulpverleners, uitleg over hoe de ziekte kan worden tegengegaan en hoe je er in het dagelijks leven mee om kan gaan. Uiteindelijk moraal of uitkomst van dergelijke ‘herstelverhalen’ betreft veelal het vinden van een juiste therapie of juiste levenshouding jegens de vastgestelde ziekte met haar eigenschappen. De autobiografie van de psychiatrisch patiënt incorporeert en spiegelt zodoende de theorie, de blik en het professionele weten van de psychiater.

Deze manier van autobiografie en zelfbeschrijving – en daarmee van beschrijving en constructie van het concept psychose en waanzin – is de laatste decennia dominant. De slogan luidt dat ‘je niet je ziekte bent’ en dit idee vindt aanhang bij psychiaters en andere hulpverleners, bij de farmaceutische industrie die middelen ontwikkelt om de ziekte tegen te gaan, bij neurologisch onderzoek dat baat heeft bij dit ziektebeeld, en bij veel patiëntenverenigingen. Het betreft een discours dat vele niveaus, geleidingen en praktijken van de huidige samenleving doordringt, en waarin een bepaald soort autobiografisch schrijven over waanzin en psychose als normaal en vanzelfsprekend wordt beschouwd.

Ontsnapting aan de categorieën

Desalniettemin breken door een dergelijk ziektevertoog andere stemmen en verhalen door, die we kunnen onderscheiden van de ziektegeschiedenissen door de term psychose te onderscheiden – of te vervangen – door de term waanzin. Deze twee termen worden in de dagelijkse praktijk al op verschillende wijze gebruikt. ‘Psychose’ past bij een afgebakende biomedische patiëntencontext terwijl waanzin eerder naar datgene verwijst dat hieraan ontsnapt en een eigen leven gaat leiden buiten het individuele, pathologische om. Tegen de verdrukking in heeft Foucaults befaamde *Geschiedenis van de waanzin* (1975 [1961]) dit onderscheid gangbaar gemaakt.²

Maar ook al voor Foucaults studie bestond er in de luwte een traditie van psychiatrisch onderzoek waarin werd geprobeerd om zo nauwkeurig en onbevooroordeeld mogelijk aan te sluiten bij ‘hoe iemand zelf waanzin ervaart’, zonder bevooroordeelde ziekte-categorieën. Men probeert in deze ‘fenomenologische’ benadering zoveel mogelijk de algemene structuur van waanzin te achterhalen, los van individueel-persoonlijke aspecten.³ Deze traditie is gerelateerd aan de filosofische fenomenologie van onder andere Husserl, Bergson en Heidegger, die de menselijke ervaring ‘van binnenuit’ probeert te belichten, in plaats van met de blik, de taal en de vooronderstellingen van de wetenschapper. Deze benadering heeft een tegenhanger in autobiografieën waarin ook geprobeerd wordt te vertellen ‘hoe het echt was’, zonder het psychiatrisch ziekte-discours te incorporeren in het eigen verhaal.

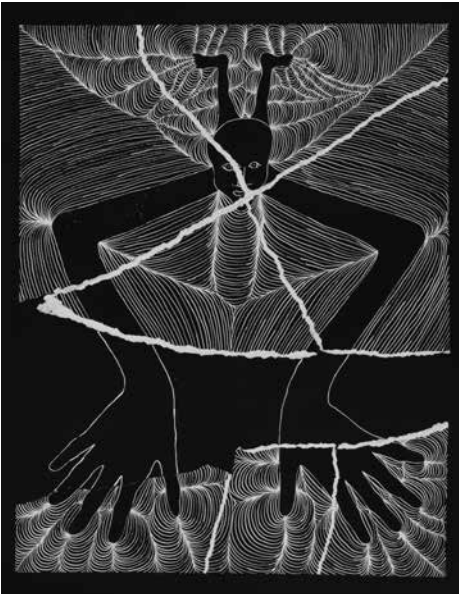
Echter, ook dan ontkomt men er niet aan zich te committeren aan een bepaalde invalshoek, een bepaalde manier van schrij-

ven, duiden en verbinden. Immers, termen als psychose of waanzin worden altijd op een bepaalde manier gebruikt: verwijzen ze naar levensvijandige gebeurtenissen of naar een inspirerende tijd? Wordt verwezen naar de lotgevallen in een psychiatrische omgeving (ziekenhuis, hulpverlenerscontacten), of staan ze daar juist los van? Welke termen en betekenisvelden betrekken autobiografen in hun tekst? Die uit een affectief domein (angst, euforie, verdriet, lijden), een intellectueel domein (inzicht, plannen, associaties, creativiteit), een religieus domein (openbaring, duivels en demonen, messiasgevoelens, bezetenheid), een sociaal domein (contact, onbegrip, uitsluiting, stigmatisering), een existentieel domein (geworpenheid, vrijheid, zelfbepaling, onvermogen), enzovoort?

Het probleem hier is dat, zodra de relatie tussen het psychiatrisch vertoog en concepten als psychose en waanzin verbroken wordt, deze begrippen alle kanten uit kunnen zwermen. Er is dan geen limiet meer aan wat je een autobiografie van waanzin zou kunnen noemen. Ik zal hier psychose en waanzin niet geheel losweken uit hun psychiatrisch kader en twee invloedrijke auteurs bespreken die elk een geschiedenis hebben gehad met de psychiatrie. Beiden zijn in hun schrijven grotendeels buiten het psychiatrische ziekte-discours gebleven en hebben eigenzinnig autobiografisch werk geschreven.

Schrebers beschouwingen

Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken uit 1903 van de Duitse jurist Daniel Schreber (1842-1911) is één van de beroemdste autobiografieën op dit gebied.⁴ Hoewel de

Jannemiek Tukker, *Portrait 2*, 2007. Teken en getekend raken: verdubbelingen door zelfportrettering.

titel anders doet vermoeden, beschouwde Schreber zijn geschrift geenszins als een verhaal over de worsteling met een zenuwziekte. De auteur schrijft als een ‘auto-fenomenoloog’, die nauwkeurig en nauwgezet zijn gedachten, waarnemingen en handelen opmerkt, observeert en probeert vast te leggen op schrift. Maar ondanks dit streven naar neutrale zelfobservatie, is het voor de lezer duidelijk dat diezelfde observaties door Schrebers buitenissige ervaringen worden gestuurd – in wezen het probleem bij iedere introspectie, zo niet autobiografie. Schrebers schrijfstijl en betoogstijl zijn deels ontleend aan wetenschappelijke theorieën over de waarneming en de psyche uit zijn tijd, en worden afgewisseld met verdergaande speculaties over de zin, oorzaken en betekenis van wat hij meemaakt. Omdat zijn ervaringen zo in de aandacht staan – te weten, de aandacht van hemzelf –

en van zo’n uitzonderlijke aard lijken, zoekt Schreber naar bijzondere, bovennatuurlijke verklaringen. Hij construeert een uniek eigen wereldbeeld, met daarin veel plaats ingeruimd voor God en zijn persoonlijke contacten met God. Daarnaast heeft Schreber zijn tekst ook geschreven om te bewijzen dat hij niet geestesziek is, of als hij het al was, dat dat nu in ieder geval voorbij is, en niets te maken heeft met zijn bijzondere ervaringen en uitverkoren positie op aarde. Kortom, Schrebers werk behelst meer dan een ziektegeschiedenis, het is tegelijk een juridische aanklacht, een religieus traktaat, een fenomenologische zelfobservatie, een wetenschappelijk, afstandelijk discussiestuk. Voorbeeld van zijn stijl:

Alles wat gebeurt wordt op mij betrokken... Wanneer ik de bovenstaande zin opschrijf, ben ik me er zeer van bewust dat andere mensen zullen denken dat ik me iets inbeeld, dat er sprake moet zijn van een stoornis mijnerzijds. Ik weet heel goed dat uiterekend die neiging om alles op jezelf te betrekken, om wat er ook maar gebeurt met je eigen persoon in verbinding te brengen, een verschijnsel is dat bij geesteszieken regelmatig voorkomt. Maar in mijn geval ligt het feitelijk precies omgekeerd. Sinds God exclusief in mijn zenuwstelsel is binnengetreden, ben ik voor Hem de mens bij uitstek geworden, of de enige mens om wie alles draait, op wie alles wat gebeurt betrokken moet worden en die, vanuit zijn standpunt beredeneerd, alle dingen op zichzelf betrekken moet.⁵

Mede dankzij Freuds *Der Fall Schreber* uit 1911 werd Schrebers autobiografie in

de vroege twintigste eeuw een leverancier van data en een bron van ideeën voor psychoanalytische theorievorming.⁶ Daarna is nog door vele anderen, tot op de dag van vandaag, het werk van Schreber gebruikt om (Schrebers) waanzin te interpreteren en verder uit te werken. Door Schrebers constituerende rol en zijn verreikende invloed in de geschiedenis van de waanzin en de psychiatrie is de vraag of Schreber een adequate beschrijving geeft en representatief is voor waanzin of psychose net zo irrelevant als de vraag in hoeverre Jezus representatief voor het christendom is.

Artauds razernijen

Ander invloedrijk autobiografisch werk is dat van de Franse theatermaker, schilder, dichter en cultuurcriticus Antonin Artaud. Artaud was een rusteloos zoekend kunstenaar in het mondaine Parijs van na de Eerste Wereldoorlog. Hij had een geschiedenis van opnames in sanatoria, waarbij hij verslaafd was geraakt aan opiaten. Hij was eigenzinnig, vond korte tijd aansluiting bij de surrealisten, maar zijn eigengereidheid maakte hem ongeschikt om tot een beweging te behoren. Hij zocht naar manieren om theater echt levend te maken, in zijn gedichten zocht hij naar iets van wezenlijk belang en in zijn essays naar een zuivere bestaanstoestand, nog niet bezoedeld door religie, cultuur en samenleving. Hij interesseerde zich voor spirituele technieken en esoterische wijsheden van de tarot, het hindoeïsme en was vertrouwd met het werk van schrijvers als Nerval en Baudelaire. In 1937 reisde Artaud naar Ierland en keerde na enige omzwervingen terug in een dwangbuis. Daarna heeft hij negen jaar

lang in Franse psychiatrische instellingen vastgezet en is vele malen met elektroshocks ‘behandeld’. Aan het eind van zijn leven (hij stierf in 1948) heeft hij een korte productieve periode gekend waarin hij enkele befaamd geworden gedichten en essays schreef.

Het is mogelijk een gedeelte van Artauds werk te kaderen als ‘autobiografie van waanzin’. Allereerst beschouwde Artaud zichzelf welzeker als ziek, maar dan niet in de moderne zin van een te beheersen en vast te stellen ziekte, maar in de zin van een totale verlamming van de existentie. Bij Artauds ziekte van het leven is het onmogelijk om nog een positie daarbuiten in te nemen, die deze verlamming zou kunnen omvatten. Artaud schrijft bijvoorbeeld:

De verlamming maakt zich van me meester en verhindert mij steeds meer om tot mezelf te komen. Ik heb geen steunpunt, geen basis meer... ik zoek mezelf, ik weet niet waar... Mijn luciditeit is totaal, scherper dan ooit. Maar wat mij ontbreekt is een voorwerp, een innerlijke substantie, om me op te richten. Dit is serieuzer en pijnlijker dan je denkt. Ik zou graag voorbij het punt geraken van afwezigheid, van leegte... Er is geen leven meer. Leven inspireert niet en verlicht niet wat ik denk.⁷

Nu zouden we kunnen denken dat dit slechts wat pathetische dagboekanteekeningen zijn die eenieder weleens heeft. En als het te ondraaglijk wordt, en je ‘functioneert’ niet meer, zou het wel eens een ziekte kunnen zijn, waar je wat tegen kunt doen, die je kunt ‘behandelen’, ‘aanpakken’. Het bijzondere van Artaud is dat wat hij heeft

opgeschreven een lange *Werdegang* laat zien, van vertwijfeling, wanhoop en leegte tot hemels-extatische ervaringen van verlossing en zin. Later schrijft Artaud:

Lange tijd heb ik de Leegte gevoeld, maar heb ik geweigerd mijzelf in de Leegte te gooien. Ik ben net zo laf geweest als wat ik om me heen zie... Nu weet ik dat ik toen ik geloofde dat ik deze wereld ontkende, eigenlijk de Leegte ontkende. Want ik weet dat deze wereld niet bestaat en ik weet hoe ze niet bestaat... Eindelijk gevallen, herrezen in deze leegte die ik ontkende.⁸

In dergelijke passages lijkt Artaud een gebied 'voorbij de leegte' te betreden, de leegte in plaats van als angstaanjagend verdwijnpunt, als beginpunt van 'herrijzenis' te beschouwen. De zones waar hij dan in belandt, behelzen Artauds gehele persoon en zijn buitenissig, voor anderen onbegrijpelijke taal, gedachten en gedrag. We zouden dit waanzin kunnen noemen, waarbij dit concept weinig van doen heeft met het biomedisch begrip psychose, maar waarbij de ervaringen en beschrijvingen uitwaaiëren naar existentieel, maatschappelijk en spiritueel niveau. Nog weer later schrijft hij dingen die als uitingen van megalomanie en paranoia kunnen worden opgevat, maar evengoed als bezwerende formuleringen van algemene angsten die in die tijd rondzingen. In 1937 schrijft hij:

Mijn huidige leven is bezig iets voor te bereiden dat geen rêverie is, maar een Groot Ontwerp waarvoor het huidige tijdperk te stom is om het te begrijpen... Een profetie van veertien eeu-

wen geleden, die ik punt voor punt als GEBEURTENISSEN gedurende enkele maanden HEB GEVERIFIEERD, voorspelt een toekomst van terreur voor de Wereld. Die toekomst is nabij: een groot deel van Parijs zal spoedig in vlammen opgaan. Deze stad en dit land zullen niet gespaard blijven voor ziekten, rellen en schietpartijen op straat.⁹

Grenzen van de waanzinnige autobiografie

Artauds 'autobiografie' is nog meer versnipperd, kent meer verschillende toonaarden dan die van Schreber. Maar ook Artaud gebruikt nauwelijks de onderscheidingen tussen *autos*, *bios* (leven), *graphai* (schrijven) en ziekte. Het werk van Artaud is van groot belang geweest voor de filosofische, culturele en psychopathologische reflecties over wat we waanzin noemen, met name in de Franse tradities. Net als Schrebers werk is Artauds werk (althans een deel daarvan) te lezen in een context van psychiatrische opnames, en resoneren hun beider expressies en reflecties met wat we in de patiëntenliteratuur of ervaringsverhalen tegenkomen. Maar net als Schreber laat Artaud zich niet vangen in de categorieën die voor hem klaar stonden. Daardoor bieden beide auteurs, anders dan veel hedendaagse patiëntenverhalen, de mogelijkheden om aan de tijdsgeest te ontsnappen, in plaats van deze te ondersteunen of er als voorbeeld van te dienen.

Een criticus zou kunnen betwijfelen of Artauds en Schrebers publicaties nog wel tot de 'autobiografieën van waanzin' behoren. Immers, hun werken kunnen ook als primaire aantekeningen worden beschouwd,

als losse notities of ruwe expressies, die nog niet de status van coherente autobiografie hebben. De criticus zou ook kunnen zeggen dat moderne patiëntenverhalen juist wel coherente, zinnige verhalen bieden. We verwachten echter van autobiografieën nu juist dat ze in hun rol van hedendaagse representatie van een verleden dat verleden zelf ook op een of andere manier aanschouwelijk en inleefbaar maken, het opnieuw aanwezig stellen, en begrijpelijk maken 'hoe het was'. Oordelen, interpretaties en wijsheden achteraf, vaak van psychiatrische komaf, kunnen het zicht op 'hoe het was' verhinderen en er een waas van goedbedoelde maar voor inzicht in de zaak zelf afleidende en afdekkende verhalen omheen optrekken.

Daarnaast laat werk als dat van Artaud en Schreber – en wellicht ook dat van mijzelf – juist veel beter zien wat de voetangels en klemmen zijn van het *autos*-begrip in de autobiografie. Zo speelt in mijn boek *Filosofie van de waanzin. Fundamentele en grensoverschrijdende inzichten* voortdurend de vraag of iets behoort tot filosofie over waanzin, of tot waanzin zelf; tot de observaties en taal van de reflectie en beschouwing, of tot de taal en de expressie van de waanzin (is de schrijver een filosoof of een waanzinnige, en van wie zijn de inzichten?). Veel van de herstelverhalen daarentegen, hebben impliciet een alwetende verteller; deze weet wat er is gebeurd, en is 'in goed overleg met' vermeende deskundigen. Hij heeft geleerd het eigen verleden te overzien, te beschrijven en te ordenen. Deze alwetende verteller meent verschil te kunnen maken tussen waan en werkelijkheid, het zieke zelf dat leed te kunnen scheiden van het gezonde zelf dat schrijft. Het schrijven-

de subject van de autobiografie stelt zich in dergelijk werk boven of buiten het thematisch subject van dezelfde autobiografie, en sluit het thema van de waanzin daarmee op in een vast beeld. Het subject verklaart zichzelf weg, en voltrekt en herhaalt daarmee dezelfde beweging als waarmee zijn waanzin in eerste instantie werd benaderd door de deskundigen: als een te beheersen en te bedwingen ziekte.

Schrijfwaaan: verscheurde schriften, gebroken zinnen

Na beschouwing van *autos* en waanzin wil ik nu de rol bespreken van het schrijven zelf. Mijn impressie is dat periodes van waanzin en het verwoed denken, praten én schrijven over jezelf nogal eens samengaan. Vele autobiografieën en observaties getuigen hiervan. Bij Artaud en Schreber zagen we al dat de pogingen om zichzelf te verklaren, de eigen identiteit te gronden en te aarden in een zelf, leidden tot een zoektocht op schrift, die we als 'waaninnige autobiografie' kunnen kenschetsen. Mensen die psychotisch zijn willen ook nogal eens veel en verwoed schrijven.

Er is een groot aantal gevallen bekend waarin het schrijven zelf gethematiseerd wordt in de geschreven autobiografie. Wanneer we waanzin of psychose definiëren als spirituele of existentiële crisis, dan is het niet verbazingwekkend dat tijdens dergelijke crises nogal eens naar de pen wordt gegrepen: om het hart te luchten, om grip te krijgen op het ongrijpbare – om zichzelf 'uit te schrijven' in een autobiografie. Maar soms kan ook het schrijven zelf aanleiding geven tot 'verdere verdieping' van de waanzin – of verdere verwarring in de

waanzin. Ter illustratie de volgende twee voorbeelden. Kunsthistoricus Huub Mous memoreert:

[Ik] schreef dagen en nachten, uren achter elkaar, associërend, hallucinerend en profeterend in een steeds sneller voortijlende vlucht. De woorden kwamen als vanzelf... Ik heb mijn boodschap aan de mensheid op schrift gesteld in een staat van genade, schrijvend op bevel van God... Ik schreef niet, ik werd geschreven. Ik schreef tot God, maar God schreef ook in mij... Mijn boek zou een eigentijdse vertaling van Augustinus worden, geen letterlijke omzetting van de oorspronkelijke tekst, maar een nieuwe belijdenis, een tekst die ik op de huid van de tijd zou schrijven, hallucinerend in het hier en nu. Al schrijvend zag ik mijn hele leven voorbijtrekken met alle betekenislagen die daarin verborgen lagen. Ik zat in de machinekamer van mijn eigen verbeelding en liet gebeuren wat gebeuren moest.¹⁰

De Amerikaanse hoogleraar psychologie David Lukoff schrijft:

Terwijl ik mijn 'nieuwe Bijbel' schreef, hield ik innerlijke conversaties met de geesten van eminente denkers in de sociale wetenschappen... Ik sprak met hen over het plan voor een nieuwe samenleving die een terugkeer naar tribaal leven zou inluiden. Ik noteerde korte samenvattingen van de 'boodschappen' die ik van hen kreeg. Terwijl ik schreef, kreeg ik soms tranen in mijn ogen door de ogenschijnlijke helderheid van mijn gedachten en schoonheid van mijn visie.¹¹

Wat kunnen we hierover opmerken? Allereerst kunnen we stellen dat de aanleiding om zo uitvoerig te schrijven, ligt in de intensiteit en het grote belang van de inzichten die men meent te ontvangen. Wat zich voordoet, lijkt zo waardevol dat men bang is dat het verdwijnt als het niet onmiddellijk wordt vastgelegd. Daarnaast flitsen de ideeën en inzichten zo snel langs en zijn ze zo intens, omvangrijk en uiteen-waaierend dat ze niet tot hun recht en volle glorie kunnen komen in een gesprek, als er al een willige luisteraar zou zijn. Op geduldig papier, of in eindeloze computerbestanden, is het mogelijk alles goed, helder en uitgebreid uiteen te zetten. Bovendien wordt je dan niet gestoord, lastiggevallen of tegengesproken.

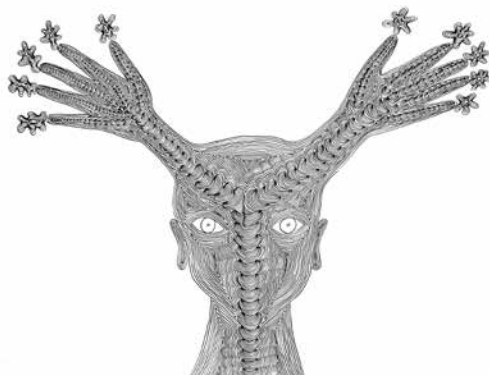
Schrijven in een dergelijke toestand brengt als vanzelf meer schrijven met zich mee. Al schrijvende merk je wat er uit de pen stroomt, wat vervolgens voer is voor nadere beschouwing en uitwerking. Mous merkt terecht op 'ik schreef niet, ik werd geschreven'. Wanneer een waanzinnige schrijft, voelt hij zich ook al gauw de geestverwant van andere schrijvers van heinde en verre, en het contact met de groten der aarde en medezieners is dan snel gemaakt, zoals het citaat van Lukoff hierboven laat zien. Wat je schrijft, lijkt 'ingegeven' te worden, ingefluisterd, je hoeft alleen nog even bij te sturen wat er door je heen gaat. Het begrip *autos* in auteur en autobiografie krijgt hier een andere betekenis: anderen schrijven door je heen en ook de taal verandert van instrument in *agens*.

Wat het schrijven ook in stand houdt, is het feit dat het ervaren wordt als het scheppen én bestendigen – op schrift – van reële werelden van betekenis. De geschriften van

de waanzinnige krijgen door hun tastbaarheid en uiterlijkheid een bijzondere, heilige, soms magische lading in de waanzinnige wereld. Je ziet ze wel eens staan, met verfrommelde papieren te wapperen, of in meer maatschappelijk geslaagde vorm, signerend in de boekwinkel met hun geestesproduct. Kortom, de waanzinnige is een God in het diepst van zijn geschriften.

Deze laatste soort van waanzinnig schrijven heeft vaak een autobiografisch karakter in de zin dat het de gehele wereld poogt te omvatten door middel van het eigen 'ik'. Thema's zijn vaak zulke als: Wie ben ik? Hoe ben ik verweven in de wereld, en hoe is de wereld verweven in mij? Waar kom ik vandaan, waar komt dat 'ik', dat ik uitspreek(t) en schrijf(t) vandaan? Wat is de verhouding tussen wat ik denk, zeg, schrijf en wat werkelijkheid is, was en wordt? In het waanzinnig schrijven wordt het *autos* van alle kanten aangevallen, betwijfeld, doorkruist, in veelvoudige 'betekenislagen' geplaatst – door datzelfde *autos*. Waanzinnig schrijven is veelal een poging om te ontsnappen aan de woorden, gedachten en identiteiten waarin men gevangen zit en deze in eigen hand te nemen. Maar diezelfde pogingen om te ontsnappen áán het woord, worden uitgevoerd ín het woord. Autobiografisch waanzinnig schrijven is als een kat-en-muisspel, een slang die in zijn eigen staart bijt. Waanzinnige autobiografieën worden geteisterd door onoplosbare tegenstellingen eigen aan de taal en het schrift, oftewel 'problemen van zelfreferentialiteit'.

Het schrift is behalve een middel om de waanzin vast te leggen, ook een instrument om waanzin te articuleren, te versterken, te vormen, of zelfs in het leven te roepen. Het schrift heeft een bestendiger karakter dan

Jannemiek Tukker, *Tovenaar*, 2011 en 2014. Teken-waanzin. Scheuren in de kunst // verscheurde kunst.

het gesproken woord. Wat je in je waanzin schrijft, wordt duurzaam zichtbaar, je plaatst de waanzin buiten je. In het schrift ben je minder aanwezig dan in je stem en spraak. En al snel verwordt het waanzinnige, 'uitgeschreven' zelf schijnbaar tot een ding buiten jezelf, dat je opnieuw kunt proberen je eigen te maken, je mee uiteen te zetten, en opnieuw 'uit te schrijven' (zie het *ciaat* van Mous hierboven).

Het schrift breekt, net als taal. Het is een opeenvolging van diverse elementen, maar vanwege de blijvende zichtbaarheid van het schrift, roept een geschreven tekstfragment eerder het verlangen op om de gebrokenheid weer heel te maken dan gesproken uitingen. Want wanneer het gesproken woord is uitgesproken, zijn de woorden weg, vervlogen in de lucht, en roepen ze niet langer om vervulling. Anders dan bij wie een waanzinnig verhaal vertelt, streeft de schrijver van een waanzinnige autobiografie naar coherentie door de gehele tekst heen, waardoor er 'een rode draad' door de tekst geweven wordt, die echter weinig meer is dan een gevolg van het schrijven zelf. En evenzo kan die neiging tot coherentie, tot het dwangmatig weven van rode

draden, uiteindelijk in de klare tekst een dusdanig wanhopig streven naar systematiciteit en samenhang laten zien, dat we deze paranoïde kunnen noemen, zoals bij Schreber. In de waanzin heeft alles met alles te maken, omdat alles tegelijk gebeurt, maar pas door dat ‘alles’ eindeloos af te wikkel- en kloppend te maken, ontstaan interne contradicties in de tekst, die slechts kunnen worden opgeheven door de wolligheid in het systeem van de tekst nog waanzinniger vormen te laten aannemen.

Naast de zichtbaarheid van het schrift en de neiging tot coherentie is er een derde aspect, dat van de verdubbeling, dat het schrift uitermate geschikt maakt om mensen hun waanzin in te laten uitdrukken – zo niet hen tot waanzin te drijven. Het schrift verdubbelt, het vervreemdt en het splitst. Bij de derde soort van ‘autobiografie van waanzin’ is dit het duidelijkst, het meest expliciet, en wordt dit ook door de schrijver zo ervaren en thematisch gemaakt. Ergens in het schrijfproces was er een waanzinnig moment, een soort van eenheid denkbaar of misschien enkel verwoordbaar: vorming van het ongevormde, waarbij het ongevormde toch even doorscheen in de vorm, in het onderscheid van tekst tegen een achtergrond van niet-tekst. Maar zo’n waanzinnig moment verdubbelt zich voor het aan het licht komt en de waanzin glipt weg. Wat overblijft is een auteur van een autobiografie enerzijds en een autobiografie anderzijds. Een autobiografie over waanzin enerzijds en waanzin anderzijds. Waanzin enerzijds en ‘waarover men wel schrijven kan’ anderzijds. Wie schrijft die blijft, maar de waanzin trekt zich terug als het ongeschrevene, onbeschrijflijke.

Noten

- 1 Overall waar hij staat geschreven, of een andere aanduiding van gender, kan ook een vrouwelijke vorm worden gelezen.
- 2 Michel Foucault, *Geschiedenis van de waanzin (Histoire de la folie à l'âge classique)* (Amsterdam 1975 [1961]).
- 3 Voor een overzicht hiervan, zie bijvoorbeeld Thomas Bock, *Psychosen zonder psychiatrie (Lichtjahre: Psychosen ohne Psychiatrie: Krankheitsverständnis und Lebensentwürfe von Menschen mit unbehandelten Psychosen)* (Amsterdam 2000); Wouter Kusters, *Filosofie van de waanzin. Fundamentele en grensoverschrijdende inzichten* (Rotterdam 2014); Johan Lezy, *Psychose: Verschijning, beleving, structuur* (Amsterdam 2007); Antoine Mooij, *De psychische realiteit: Psychiatrie als geesteswetenschap* (Amsterdam 2006) en Louis A. Sass, *Madness and modernism: Insanity in the light of modern art, literature and thought* (New York 1992).
- 4 Daniel P. Schreber, *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* (Berlijn 1903).
- 5 Schreber, *Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken* p. 167.
- 6 Sigmund Freud, ‘Der Fall Schreber’, in: *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen. III, 1. Hälfte* (Leipzig 1911).
- 7 In: Jacques F. Vogelaar, ed., ‘Gestoorde teksten/Verstoorde teksten’. *Raster 24* (Amsterdam 1983) p. 26 en Antonin Artaud, *Selected Writings*. Redactie en inleiding Susan Sontag (New York 1976) p. 169.
- 8 Artaud, *Selected Writings*, p. 413-414.
- 9 Artaud, *Selected Writings*, p. 403.
- 10 Huub Mous, ‘Het stille afscheid van de pijn’ in: Egbert Tellegen e.a. ed., *Tegen de tijdgeest: Terugzien op een psychose* (Amsterdam 2011), p. 119.
- 11 Geciteerd in John Watkins, *Unshrinking psychosis: Understanding and healing the wounded soul* (Melbourne 2010), p. 186.